

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ **ՓՈՐՁ ՄԸ** **ԿԻԼԻԿԵՀԱՅՈՒԹԵԱՆ** **ՀԱՄԱՐ**

ԿԱԶԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
 mayrenipublishing@comcast.net

Ներկայ աշխատակցության հիմնական նպատակն է հրապարակումը երեք անտիպ փաստաթուղթերու, որոնք անմիջական աղբւս ունին 1913ին եգիպտահայ գաղութի

կարգ մը գործիչներու նախաձեռնութեամբ մշակուած ինքնապաշտպանական ծրագրի մը հետ, որ կը միտէր խափանել իթթիհատական Թուրքիոյ հայալիսաս քայլերը կիլիկեհայութեան դէմ: Փաստաթուղթերը առիթ կը ծառայեն յարակցաբար յստակացնել ջանալու խնդրոյ առարկայ ինքնապաշտպանական փորձին վերաբերող կարգ մը հակասական տուեալներ, քննական մօտեցումով հակելով այդ տուեալները պարփակող աղբիւրներու վրայ:

* * *

Դոկտ. Աւետիս Եափուճեան¹ Կիլիկիոյ նուիրում իր երկհատոր ծաւալուն աշխատութեան մէջ ունի «Ապստամբութեան Ծրագիր Մը» խորագրեալ բաժին մը², ուր կը նշէ թէ ատենէ մը իվեր կիլիկեհայութեան մէջ խմորոտղ ապստամբական տրամադրութիւնները գործնականացնելու անհրաժեշտութիւն ստեղծուեցաւ, երբ իթթիհատական կառավարութիւնը Կիլիկիան իր հայ ազգաբնակչութենէն դատարկելու նպատակով սաստկացուց իր հալածանքները հայոց դէմ, միաժամանակ հոն տեղատրելով թուրք գաղթականներ: Ապա կ'աւելցնէ. «Առ այդ, Եգիպտոսի մէջ կազմուեցան «Ինքնապաշտպանութեան Եգիպտոսի եւ Կիլիկիոյ խառն մարմիններ», որոնց «հիմնական կանոնագրին» մէկ պատճէնը ունինք մեր ձեռքին տակ, անստորագիր եւ անթուական սակայն»³: Եափուճեան այնուհետեւ կը ներկայացնէ այդ կանոնագիրը:

Կը թուի թէ կանոնագրին անթուակիր ըլլալը պատճառ դարձած է որ Դոկտ. Եափուճեան կանոնագրին պատրաստութենէն առաջ կատարուած իրադարձութիւններ ներկայացնէ իբրեւ անոր կազմութեան յաջորդած դէպքեր եւ մէջբերումներ կատարելով երեք աղբիւրէ⁴, բաժինն աւարտած պահուն փոխառաբար ձեռնարկին ծախողութեան իբրեւ գլխաւոր պատճառ նշէ զայն կազմակերպողներուն անգաղտնապահութիւնը, ապա նաեւ ատով բացատրէ ապստամբութեան իրականացման համար գործնական քայլեր առնուած այդ շրջանին շաբաթներով գերմանական յաճանաւերու

շրջագայութիւնը կիլիկեան ջուրերուն մէջ (ցամաքահանումի երկրորդ փորձ մը վիժեցնելու նպատակով, հաւանաբար)⁵:

Բաժինը՝ մատչելի սակաւաթիւ աղբիւրներու հնարատր դարձուցած չափով եւ առանց սպառիչ պատասխաններու յանգելու ակնկալութեան, անհրաժեշտ կը դարձնէ քննական մօտեցում մը՝ յստակացնելու համար կարգ մը պարագաներ իբրեւ «ապստամբութիւն», «ինքնապաշտպանութիւն» կամ «ինքնապաշտպանութեան բնոյթը ունեցող ապստամբութիւն»⁶ ներկայացուող ծրագրին վերաբերեալ: Նման ճիգ մը անհրաժեշտ կը դառնայ նաեւ անոր համար որ «Ազգային Պաշտպանութեան Կոմիտէ» անուան ներքեւ միջկուսակցական մարմին մը կը գործէր 1913ին եւ այդ թուականէն ետք ալ⁷, եւ այդ մարմինն նախաձեռնած քայլերուն ուղղուած են Եափուճեանի յիշատակած երեք աղբիւրներուն ակնարկութիւնները:

* * *

Յիշեալ երեք աղբիւրներէն Մուշեղ Սերոբեանի⁸ *Դիպումներ եւ Դատումները*, կը յուշէ թէ ինքնապաշտպանական այս նախաձեռնութեան հեղինակներն էին 1908ի Հոկտեմբերին Եգիպտոսի մէջ իր հիմնադրութիւնը հռչակած Հայ Սահմանադրական-Ռամկավար Կուսակցութեան (ՀՍՌԿ) քառամեայ գործունէութենէն դժգոհ անձեր: Հոն մասնատրաբար կը յիշատակուին Միհրան Տամատեան⁹ ու [Բարսեղ] Օհանեանը¹⁰, որոնք «համազգային գործակցութեան մը հետամուտ» ըլլալով, հիմնած են կուսակցութենէն դուրս, բայց գլխատրաբար անոր ուժերուն յենած «Ազգային» Պաշտպանութեան Քօմիթէն» եւ առ այդ 8 Փետրուար 1912 թուակիր շրջաբերական մը ուղարկած են Ամերիկայի սահմանադրական-ռամկավար ակումբներուն՝ որպէս դիւան տուեալ կոմիտէին¹¹:

Այլուր, Սերոբեան անդրադառնալով նոյն շրջաբերականին, կ'ըսէ. «Այս շրջաբերականը կը ստորագրէին Մ. Տամատեան եւ Բ. Օհանեան, երկու լիւրներ»¹²: Հաստատումը ընթերցողին մօտ կրնայ յառաջացնել հարցադրում մը՝ «լիւր» կամ ղեկավար ինչի՞.- տուեալ կոմիտէին, թէ՞ ՀՍՌԿի:

Պարագան կը մնայ ստուգելի: Վերակազմեալներու գործունէութենէն դժգոհ Օհանեան 1906ին *Ազադ Բեմ* շաբաթաթերթն ու իր հիմնած տպարանը Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեան նուիրել է անոր շարքերուն մէջ իր գործունէութիւնը դադրեցնելու ետք, հեռու մնացած էր հանրային կեանքէ մինչեւ 1912, ըստ իր կենսագրին՝ Արշակ Ալաօյաճեանի¹³, որ կը գրէ. «1912ին Միհրան Տամատեանի առաջարկով կը մասնակցի Եգիպտոսի մէջ կազմուած ինքնապաշտպանութեան քօմիթէին, եւ կ'երթայ Տէօրթեօլ քննական այցելութեան մը համար: Ապա կ'երթայ Աթէնք ուր կը յաջողի զէնք ձեռք բերել եւ գերի հայ 40 զինուորներու եւ այլ հինգ կամատրներու հետ ճամբայ կ'ելլէ դէպի Կիլիկիա, ճիշդ այն օրերուն երբ թրքական «Համիտիէ» զրահաւորը Սիրան կը ռմբակոծէր»¹⁴:

Տամատեանի ինքնակենսագրական յուշերը ինքնապաշտպանական ձեռնարկներու մեկնակէտ կը նկատեն ՀՍՌԿի անդրանիկ պատգամաւոր-

րական ժողովը, գումարուած Պոլիս, 1911ին: Կը նշուի թէ ժողովը առանձին սահմանափակ նիստի մը մէջ զբաղած ըլլալով գաւառներու ինքնապաշտպանութեան խնդրով եւ որոշելով զինել ներքին գաւառներու հայութիւնը, կուսակցութեան Ամերիկայի շրջանակը իր ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնէ Արեւմտահայաստանի արեւելեան նահանգներուն եւ ի մասնաւորի Վասպուրականի վրայ, մինչ Եգիպտոսի շրջանակը ականարկը կը յառէ Կիլիկիոյ հայութեան¹⁵: Եւ քանի որ Եգիպտոսի մէջ ռամկավարներն ու հին հնչակեաններն արդէն կը գործակցէին ինքնապաշտպանութեան նպատակով¹⁶, երբ վրայ կը հասնի Պալքանեան Պատերազմը, պատերազմի առաջին օրերուն իսկ խումբ մը ռամկավարներ, հնչակեաններ, դաշնակցականներ եւ վերակազմեալներ կը հիմնեն «Ազգային Պաշտպանութեան Կոմիտէ անունով միութիւն մը», որուն նպատակն էր «պատերազմի առիթէն օգտուելով Կիլիկիոյ մէջ ապստամբական շարժում յառաջացնել» եւ որ 1912ի Հոկտեմբերին ազգային շրջանակներու տարածուած «գաղտնի յայտարարութեամբ» մը կը փորձէ հիմնաւորել ինքնապաշտպանութեան շարժումի մը անհրաժեշտութիւնը¹⁷:

Եթէ իրապէս կար արդէն 1912ի Փետրուարին կազմուած կոմիտէ մը, ինչու՞ նոյն տարուան Հոկտեմբերին պէտք պիտի ըլլար ստեղծել նոյնանուն նոր մարմին մը: Արդեօ՞ք «համազգային գործակցութեան հետամտող» ճիգերը որոշակի յաջողութեան մը չէին յանգեցուցած եւ Պալքանեան Պատերազմին յայտարարութեամբ իրադրութիւնը նպաստաւոր հող ստեղծած ըլլալով համազգային գործակցութեան համար, պահը նոյն կերպով գնահատող կուսակցականներ բոլորուած էին գաղափարին շուրջ եւ անհրաժեշտ նկատած՝ ապահովել նաեւ անկուսակցական զանգուածին աջակցութիւնը:

Էտէն Բաբազեան իր յուշագրութեան մէջ կը նշէ թէ 1909ին Երիտասարդ Թուրքերու կազմակերպած կիլիկեան ջարդը ապացոյց մը ըլլալով թրքական նոր վարչակարգէն բարիք չսպասելու, 1912ին շղթայազերծուած թուրք-պալքանեան պատերազմը առիթ մըն էր «բան մը» փորձելու «գոնէ Կիլիկեան ճակարին վրայ, վերջը՝ պահանջաւորի իրատւնքով ներկայանալ կարենալու համար պարտերազմին յաջորդելիք ժողովներուն»¹⁸:

Բաբազեան այնուհետեւ ըսելէ ետք թէ Տամատեան այդ շրջանին իր «քունը փախցուցած էր», անուղակիօրէն անոր գլխատուր դերակատարութիւն մը վերագրելով, կ'աւելցնէ. «Ու քիչ արդենուան մէջ կազմուեցաւ «Հայ Ինքնապաշտպանութեան Մարմին» մը որ պէտք էր պարփակել ամէն կուսակցական եւ անկուսակցական համակիր ոյժ:

«Տքնաջան ճիգերով ու սրտադրոյսի աշխատութիւններով կարելի եղաւ կարեւոր խմբակցութիւններու եւ արժէքներու գործակցութիւնը ապահովել»¹⁹:

Յայտնի կը դառնայ թէ մարմինը կեանքի կոչուած էր ո՛չ թէ մէկ կուսակցութեան նախաձեռնութեամբ կամ կուսակցութիւններու Եգիպտոսի տեղական մարմիններու պաշտօնական բանակցութիւններուն իբրեւ արդիւնք,

այլ՝ մտադաշտումովը զանազան կուսակցություններու պատկանող եւ իրերու դրութեամբ մտահոգ անհատներու, որոնք «տքնաջան ճիգերով» պիտի կարենային ապահովել արտակուսակցական նեցուկ:

Ինչպէս վերը տեսնուեցաւ, ըստ Սերոբեանի, Ազգային Պաշտպանութեան Կոմիտէն արդէն իսկ կազմուած եւ անոր դիւանին կողմէ շրջաբերական մը - թէեւ րովանդակութեամբ տարբեր՝ Տամատեանի յուշերուն մէջ նշուած հոկտեմբերեան շրջաբերականէն - ուղարկուած էր ՀՍՌԿի Ամերիկայի ակումբներուն, մինչ Տամատեան եւ Բաբազեան կ'ըսեն թէ Կոմիտէն հիմնուած էր Պալքանեան Պատերազմի առաջին օրերուն. այսինքն՝ պատերազմի շրջապագերծման պաշտօնական թուականը ներկայացնող 8 Հոկտեմբեր 1912էն անմիջապէս ետք:

Մ. Ճիզմէճեան, ակնարկելով հոկտեմբերեան շրջաբերականին, առանց յիշատակութիւնն ընելու վերակազմեալ հնչակեաններու, կը նշէ թէ դաշնակցական ենթակոմիտէներու, հնչակեան մասնաճիւղերու եւ սահմանադրական-ռամկավար ակումբներու ստորագրութիւնը կրող այդ փաստաթուղթին պատճէնը դրկուած էր ՀՍՌԿի Ամերիկայի Նահանգային Վարչութեան Տամատեանի 20 Հոկտեմբեր 1912 թուակիրով, որ ներփակեալէն բացի, կը պարունակէր նամակ մը ուղղուած Սերոբեանի²⁰: Սերոբեան այդ շրջանին «ցնոր տնօրինութիւն» դադրեցուցած էր իր գործունէութիւնն իբրեւ անդամ ՀՍՌԿի²¹:

Տամատեանի արձանագրութիւնն ու Ճիզմէճեանի զայն հաստատող տողերը մեզ կը կանգնեցնեն նոր հանելուկի մը դիմաց երկու առումով: Նախ, Տամատեանի յուշերը Ազգային Պաշտպանութեան Կոմիտէին ակնարկելով կը նշեն. «Սոյն կոմիտէն 1912 Հոկտեմբերին ազգային շրջանակներու մէջ տարածեց գաղտնի յայտարարութիւն մը...» եւ կը կատարեն անկէ մէջբերումներ (Տեփոյեան, *Տամատեան*, էջ 129-30): Այդ մէջբերումները կը գտնենք ժամանակին մեր խմբագրումով լոյս տեսած յուշագրութեան մը իբրեւ յաւելուած հրապարակուած յայտագրին մէջ, ուր մեզ հետաքրքրող կոմիտէն կոչուած է «Ազգային Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէ»²²: Յայտագիրը պատրաստուած է Աղեքսանդրիա, 14 Յունուար 1913ին եւ զայն ստորագրած են Ապահ²³, Ատոմ Արսլանեան²⁴ եւ Տամատեան:

«Յայտագիր»ը յստակօրէն «անձնապաշտպանութեան միջոցներու հայթայթումը» Կիլիկիոյ հայոց կը նկատէ ւեյի կենսական՝ քան «դիւանագիտութեան ճամբով բարեկարգութեան հասնելու ձեռնարկները», մանաւանդ որ Ազգային Պատուիրակութեան²⁵ ձեռնարկած բանակցութիւններով ձեռք բերուելիք բարենորոգութիւններու շրջագիծէն «բացարձակապէս դուրս» կը մնար Կիլիկիան: Հոն կը հանդիպինք մինչեւ իսկ ինքնավարութիւն ձեռք բերելու ակնարկութեան:

Արդեօ՞ք նոյն պարբերութիւնները գործածուած էին հանրութեան ուղղուած երկու տարբեր գրութիւններու մէջ, մին՝ 1912ի Հոկտեմբերին, միւրը՝ 1913ի Յունուարին:

վերադառնալով Սերոբեանի եւ Ճիզմէճեանի հաղորդած տեղեկութիւններուն, կը տեսնենք թէ անոնք կը համընկնին իրարու: Սերոբեան կ'ըսէ թէ, ըստ Տամատեանի նամակին, իր «ներկայութիւնը հրաշագործ ազդեցութիւն» կրնար գործել Կիլիկիոյ մէջ, ուստի ինք անմիջապէս համակերպելով մեկնած է Ամերիկայէն²⁶, իսկ Ճիզմէճեան կ'ըսէ. «Նահանգային Վարչութիւնը ... անմիջապէս կը տեսակցի Մուշեղ Եպիսկոպոսին հետ: Յետ երկար խորհրդակցութեան նկարի կ'առնուի մանրամասնօրէն խնդրոյն նպատակը, կարելիութիւններն ու անպարեհութիւնները: Մուշեղ Եպիսկոպոս իր յօժարութիւնն ու պարաստակամութիւնը կը յայտնէ անմիջապէս մեկնելու: Քիչ յետոյ Նահանգային Վարչութիւնը Շրջանակին նիւթական ու բարոյական ուժերը ի սպաս կը դնէ նպատակին համար եւ Մուշեղ Եպիս. կը մեկնի Եգիպտոս»²⁷:

Սերոբեան իր պատումը շարունակելով կ'ըսէ թէ մեկնումի իր համակերպումին բուն դրդապատճառը Կոմիտէին կողմէ իրեն ուղղուած հրաւերին «յանուն Կիլիկիոյ ամբողջ ժողովուրդին» ըլլալն էր եւ թէ Կիլիկիա մեկնումի ճամբուն վրայ հարցարան-նամակներ դրկած է հոն՝ կոտորէն նետուած չըլլալու համար արկածախնդրութեան մը մէջ, որ ջաջողելու պարագային կրնար աղիտաբեր ըլլալ: Ապա ուղղակի կ'աւելցնէ. «Իրիկուան դէմ կը հասնիմ Աղեքսանդրիին, եւ գիշերն իսկ, փողոցին մէջ եղած խօսակցութիւններէն կը տեսնեմ, թէ Կիլիկեան ապստամբութեան ՉԱՓԱՋԱՆՑ ԳԱՂՏՆԻ ծրագիրը, շուկայի հասարակ ապրանք մը եղած է»²⁸:

Ծրագրին հանդէպ անզգաստ վերաբերումը խտացնող ակնարկութիւն մըն ալ կու գայ Տիրան Քէլէկեանէ²⁹, որ հայկական կացութիւնը դիտելով գերմանական, ֆրանսական, ռուսական, իտալական եւ թրքական շահերու բախման յորձանապտոյտին մէջ եւ յստակօրէն կանխատեսելով ազդեցութեան գօտիներու քաղաքականութիւնը, որ իր պաշտօնական բանաձեւումը պիտի գտնէր անելի ուշ Սայքս-Փիքոյի Համաձայնութիւն³⁰ անուան ներքեւ, նախ հարց կու տայ. «Իրաց այս վիճակին մէջ քանի՞ բարա կ'ընէ ... ոեւէ «Հայկական Պաշտպանութեան Մարմնի» մը գործունէութիւնը» եւ ապա կ'աւելցնէ. «Տէօրթ-Եօլ որկուած նաւուն եւն. պապմութիւնը ես հոս առաջին անգամ լսեցի [Գրիգոր] Ջօհրապէն»³¹, որ այդ տեղեկութիւնը ստացած էր, մինչեւ իր ամենափոքր մանրամասնութիւնները՝ ուղղակի թուրքերէ: Թուական՝ 4 Մայիս 1913³²:

Սերոբեանի յաջորդական պարբերութիւնները կու տան մանրամասնութիւնները իր դերակատարութեան եւ իր ստացած նամակներուն, յստակացնելու համար թէ «կատարուելիքը պիտի ըլլար արունսփական յեղափոխութիւն մը», որովհետեւ գետին չկար յեղափոխութեան եւ ապստամբութեան, եւ թէ կիլիկեայութիւնն ընդհանրապէս չունէր ապստամբական շարժումի մը լծուելու տրամադրութիւն»³³:

Հակառակ պարզուած կացութեան, Սերոբեան յանձն կ'առնէ հանդիպիլ Թիֆլիս եւ Պոլիս, դրամական նպաստ ապահովելու հետ մէկտեղ «համա-

գործակցութիւն մը ստեղծելու, Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան խնդրոյն շուրջ, հայ կուսակցութիւններու միջեւ»³⁴:

Կը հետեւի թէ Ազգային Պաշտպանութեան Կոմիտէն, որ հիմնուած էր չորս կուսակցութիւններու պատկանող անհատներու նախաձեռնութեամբ, տակաւին պաշտօնապէս չէր բարձրացած բոլոր կուսակցութիւններու հովանաւորութիւնը համախոհաբար վայելելու աստիճանին, կամ առնուազն դաշնակցականները վերապահ կը մնային այդ մարմնին նկատմամբ³⁵:

Պոլսոյ թէ Թիֆլիսի մէջ Սերորեանի ունեցած հանդիպումներու տեղեկագրութիւնը կը նշէ միայն դաշնակցական ղեկավարներու անուններ՝ Դաշնակցութեան համագործակցութիւնը ապահովելու ակնյայտ ճիգով մը, որ երեսութեամբ կը պսակուի ծախսողութեամբ: Կը թուի թէ Դաշնակցութիւնը նախընտրած էր իր ուշադրութիւնը կեդրոնացնել Օսմանեան Կայսրութեան արեւելեան նահանգներու եւ Կովկասի հայոց վրայ: Տուեալ ջոջանին Կիլիկիոյ մէջ ան չունէր ակնառու ներկայութիւն կամ ազդեցութիւն³⁶:

Երագրին դէմ էր նաեւ Ազգային Պատուիրակութեան նախագահի հանգամանքով գործող Պօղոս Նուպար³⁷, որ կը խորհէր թէ նման շարժում մը պիտի վնասէր հայկական նահանգներու բարենորոգման նպատակով իր կատարած բանակցութիւններուն եւ արդէն «Փարիզէն գրած էր եգիպտոսի ականատար ազգայիններուն, որ ամէն ջանք ընեն խափանելու համար ծրագրուած ձեռնարկը»³⁸: Պօղոս Նուպար մինչեւ իսկ պիտի սպառնար հրաժարիլ իր պաշտօնէն, եթէ Սերորեան դադրեցնել չտար շարժումը³⁹:

Տամատեան Կիլիկիա գէնքի ցամաքահանման փորձին ծախսողման համար կը թուէ վեց պատճառ⁴⁰: Այդ պատճառները - ուր կը բացակայի եւփոճեանի մատնանշած աղբիւրներուն մէջ յիշատակուած *անգաղտնապահութիւնը* - կրնան նաեւ անուղղակիօրէն նկատուիլ ինքնապաշտպանական փորձին ծախսողման պատճառ, քանի որ առանց գէնքի՝ տրամաբանական պիտի չըլլար ականակալել յաջող ապստամբութիւն կամ ինքնապաշտպանութիւն:

Հակիրճ՝ այդ պատճառներն էին Կիլիկիոյ կաթողիկոսին ու առաջնորդին, ապա նաեւ Հայ Ազգային Պատուիրակութեան եւ Պոլսոյ պատրիարքարանին ընդդիմութիւնը ձեռնարկին, Դաշնակցութեան անտարբերութիւնը հանդէպ ձեռնարկին, հայոց տակաւին բոլորովին հիասթափած չըլլալը իթթիհատականներէն եւ, վերջապէս՝ Պալքանեան Պատերազմին արագ աւարտին հետեւանքով յունական կառավարութեան կեցուածքին փոփոխութիւնը:

- Ապօլաճեան Կիլիկիոյ կաթողիկոսին կեցուածքը կը դիտէ իբրեւ հետեւանք Ազգային Պատուիրակութեան միջամտութեան: «Ձեռնարկը կը վիժի Բարիզէն Հայկական պարզամտութեան իմա՝ Ազգային Պատուիրակութեան - Վ.Դ. կողմէ Կիլիկիոյ Սահակ Կաթողիկոսին հասած հրահանգներուն պարճառով», որոնց հետեւանքով անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանք չէր տարուած Կիլիկիոյ մէջ⁴¹:

Ծրագրին հեղինակները, որոնք հաւանաբար ռուս-թրքական պատերազմի դադարը ամրագրած Սան Սթեֆանոյի հաշտութեան պայմանագիրն⁴² ու անոր հետեւած Պերլինի Վեհաժողովը⁴³ իբրեւ նախընթաց նկատի ունենալով կը յուսային պատերազմի ամառտին մեծ պետութիւններու մասնակցութեամբ ձեռնարկուելիք հաշտութեան բանակցութիւններու ընթացքին ուժ տուած ըլլալ կիլիկեայութեան իրաւունքներու արծարծման, մնացին յուսախաբ:

* * *

Ամփոփելով վերոշարադրեալը, կրնանք հաստատապէս ըսել հետեւեալը.-

Եգիպտահայ գաղութին մէջ բացառապէս Կիլիկիոյ վրայ կեդրոնացած ազգային ինքնապաշտպանութեան ծրագրի մը մշակման աշխատանքները յանգեցուցած են Ազգային Ինքնապաշտպանութեան Քօմիթէ անուան տակ Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան անկուսակցական մարմնի մը կազմութեան, թէւ աղբիւրներու մէջ մարմնին հետ կապակցուած ըլլան առաւելաբար անունները սահմանադրական-ռամկավարներու:

Նախաձեռնողները իրենց քայլը հիմնաւորած են առաւելաբար Կիլիկիոյ տեղական պայմաններուն վատթարացումով, իսկ անելի ուշ նաեւ վերահաս Պալքանեան Պատերազմով ստեղծուած միջազգային կացութեամբ, ինչպէս նաեւ նկատի առնելով Կիլիկիոյ բացառումը հայկական բարենորոգումներու բանակցութիւններու ծիրէն:

Շատ հաւանաբար այժմէ անցում աղբիւրներուն մէջ յիշատակուած Ազգային Ինքնապաշտպանութեան Քօմիթէն եւ Ազգային Պաշտպանութեան Քօմիթէն եղած են նոյն մարմինը, որ պարագաներու համաձայն ենթարկուած է կազմական փոփոխութիւններու, շարունակելով ընթանալ իր շխտանքները Կիլիկիայով սահմանափակելու սկզբնական ուղիէն:

Պալքանեան Պատերազմի հոչակումը եւ Կիլիկիոյ մէջ սաստկացած հայալնաս զարգացումները պատճառ դարձած են որ կազմակերպիչները Յունաստանէն ապահովելի զինամթերքի Կիլիկիա ցամաքահանումով ձեռնարկեն հապճեպ պատրաստուած ապստամբութեան մը:

Ծրագրին նկատմամբ խանդավառութիւն չէ ցուցաբերած նոյն այդ շրջանին ազգային իրաւունքներու պաշտպանութեան նպատակով կեանքի կոչուած Ազգային Պատուիրակութիւնը, որ որդեգրած ըլլալով խաղաղ բանակցութիւններու միջոցով Արեւմտահայաստանի մէջ եւրոպական մեծ տէրութիւններու հսկողութեան ներքեւ բարենորոգումներ ապահովելու եղանակը, ապստամբական շարժումը նկատած է վնասաբեր եւ հակոտնեայ:

Թէեւ ապստամբութիւնը ծրագրած կողմին բանակցութիւնները յունական կառավարութեան հետ եղած են արդիւնաւէտ, բայց զանազան անբարենպաստ պայմաններու բերումով զինամթերքի ցամաքահանումն ու հետեւաբար ապստամբութեան ծրագիրը 1913ի Մարտին ամառտած են ձախողութեամբ:

Կիրիկեհայության ինքնապաշտպանության անհրաժեշտությունն այնուամենայնիւ իր հրատապութիւնը կորսնցուցած չըլլալով, եգիպտահայ գաղութը շարունակած է շարժիլ նիւթապէս թէ գործնապէս ինքնապաշտպանութեան սատար կանգնելու ուղղութեամբ՝ այս անգամ վերակազմեալ հնչակեաններու բացակայութեամբ չորսի փոխարէն երեք կուսակցութիւններ ունենալով իբրեւ միջ ուժ, բայց անելի լայն տեղ տալով անկուսակցականներու, ինչպէս կը պարզուի եգիպտահայ գաղութին ուղղուած եւ «Ինքնապաշտպանութեան Միջկուսակցական Խառն Մարմին Եգիպտոսի» ստորագրութիւնը կրող Մայիս 1913 թուակիր յայտարարութենէ մը⁴⁴ եւ այստեղ յաջորդաբար ներկայացուելիք ատենագրութիւններէն ու կանոնագրերու բաղդատական աղիւսակէն:

Կանոնագրերէն մին՝ Եափունճեանի աշխատութեան մէջ հրատարակուած, պայմանականօրէն կոչած ենք *Անթուակիր Կանոնագիր*, իսկ միւսը՝ *Հիմնական Կանոնագիր*, հետեւելով բնագրին վերտառութեան:

Տուեալ ատենագրութիւններուն եւ Հիմնական Կանոնագրին բնօրինակները մաս կազմած են Վահան Մալէզեանի⁴⁵ անձնական արխիւին⁴⁶: Առաջինը, *խորհրդապահական* մակագրութեամբ, կը թուի գրառուած ըլլալ Մալէզեանի կողմէ: Երկրորդ, ատենագրութիւնը մեքենագրուած է եւ անոր ճակատին նոյն ձեռագրով արձանագրուած է «Յունիս 1913»: Կանոնագիրը եւս մեքենագրուած է, բայց տեղ-տեղ ունի ձեռագիր յաւելումներ, որոնք եւս կը յիշեցնեն Մալէզեանի ձեռագիրը:

Նպատակայարմար գտանք կանոնագրերը ներկայացնել երկսիւնակ աղիւսակի մը տեսքով՝ դիւրացնելու անոնց բաղդատութիւնը:

Մեզի կը թուի թէ երկրորդ սիւնակով հրապարակուող Հիմնական Կանոնագիրը յաջորդած է Անթուակիր Կանոնագրին:

Ինքնապաշտպանութեան այս խառն մարմիններու գործունէութեան քննարկումը դուրս մնալով մեր ներկայ նպատակէն, կը բաւականանանք պարզապէս շրջանառութեան մէջ դնելով խնդրոյ առարկայ երեք վաւերագրերը, որոնց մէջ յիշատակուած կարգ մը անուններու մասին կենսագրական տուեալներ չենք յաջողած ապահովել:

ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ազգ. ինքնապաշտպանութեան Գահիրէի Ոչ-Կուսակցական Յանձնախումբի

1913 Յունիս 4-ի Չորեքշաբթի գիշեր, Գահիրէի Ազգ. Սրահին մէջ գումարուած Հայ հասարակութեան ներկայացուցիչներու ժողովը, համերաշխութեան եւ ինքնապաշտպանութեան հարցերու մասին խորհրդակցելէ վերջ, Գահիրէի ոչ-կուսակցական հասարակութեան մասնակցութեան լաւագոյն պայմանները ճշդելու համար՝ միաձայնութեամբ ընտրեց ոչ-կուսակ-

ցական Յանձնախումբ մը, 9 հոգիէ բաղկացեալ, պաշտօն տալով անոր՝ բանակցիլ Միջկուսակցական Խառն Մարմնին հետ, եւ ուսումնասիրելով Համագործակցութեան եւ ինքնապաշտպանութեան հարցը, վերջնական եզրակացութեան եւ համաձայնութեան մը գալ:

Յանձնախումբը, ընդունելով իրեն յանձնուած առժամեայ մասնաւոր պաշտօնը, երեք նիստի մէջ ուսումնասիրեց խնդիրը, եւ լսելէ վերջ Տ. Ալ-նունիի⁴⁷ լուսաբանութիւնները, եւ կարդալէ վերջ Միջկուսակցական Խառն Մարմնին Կանոնագիրը, լայն գիծերուն մէջ յետագայ եզրակացութեանց յանգեցաւ եւ որոշեց ատոնք ներկայացնել յիշեալ Խառն Մարմնին համախոհութեան:

Յանձնախումբը կ'ընդունի որ ազգային ինքնապաշտպանութիւնը, ոչ-դաւադրական ձեռնարկ, լեկալ գործ մըն է, եւ կը կայանայ Հայրենիքի ժողովուրդը գէնքով եւ ամէն կերպով պաշտպանողական դիրքի վրայ պահելուն մէջ: Կ'ընդունի նաեւ որ Եգիպտոսի Հայ Հասարակութեան ինքնապաշտպանութեան ձեռնարկը յատուկ է միայն եւ անխտիր Կիլիկիոյ:

Կը նկատէ որ անելի նպատակայարմար պիտի ըլլար Եգիպտոսի Միջկուսակցային Խառն Մարմինը յորջորջել Եգիպտոսի Միջկուսակց. Կեդր. Մարմին, ինչպէս եւ վերոգրեալ Կանոնագրին մէջ նախատեսուած Ֆօնտի Մարմինը անուանել Եգիպտոսի Ոչ-Կուսակց. Կեդր. Մարմին:

Կ'ըմբռնէ որ Եգիպտոսի Ոչ-Կուսակց. Կեդր. Մարմինը, ընտրուած եւ բաղկացած ոչ-կուսակցականներէ, մասնաւորապէս պաշտօն ունի դրամ հայթայթելու, եւ ընդհանրապէս՝ ինքնապաշտպանութեան գործը վարելու Եգիպտոսի Միջկուսակց. Կեդր. Մարմնոյն հետ փոխադարձ համաձայնութեամբ:

Կ'ըմբռնէ նաեւ որ ինքնապաշտպանութեան գործին վերաբերեալ բոլոր նպաստները պէտք է ուղղուին Եգիպտոսի Ոչ-Կուսակց. Մարմնին:

Ոչ-Կուսակց. Կեդր. Մարմինը կը բաղկանայ 7 անդամէ, որուն 4ը Գահիրէն եւ 3ը Աղեքսանդրիայէն: Անդամները կ'ընտրուին տեղւոյն վրայ ոչ-կուսակցական ներկայացուցիչներու ոչ-հրապարակային ժողովի մը մէջ: Կեդրոնն է Գահիրէ՝ ուր տեղի կ'ունենան ժողովները: Աղեքսանդրիոյ անդամները կրնան գրաւորապէս եւ փոխանորդաբար իրենց ծայրը տալ իրենց ընկերներէն մէկուն: Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ անդամները, զատ զատ, իբրեւ ոչ-կուսակց. Տեղական Մարմին կ'ունենան իրենց ուրոյն կազմակերպութիւնը եւ ժողովները: Ոչ-Կուսակցական Կեդր. Մարմինը, ինչպէս եւ Միջկուսակցական Կեդր. Մարմինը, անդամներու ընտրութեան մասին փոխադարձաբար վէթօյի իրաւունք չունին: Ոչ-Կուսակց. Կեդր. Մարմինը կ'ունենայ իր դիւանը (Ատենապետ, Ատենադպիր եւ Գանձապետ): Դրամները դրամատան մէջ կը պահուին՝ Ատենապետին եւ Գանձապետին անունով, եւ ինքնապաշտպանութեան կանխորոշ նպատակէն տարբեր գործի համար չեն կրնար տրամադրուիլ:

Եզիպտոսի Միջկուսակց. Կեդր. Մարմինը եւ Եզիպտոսի Ոչ-Կուսակց. Կեդր. Մարմինը միանալով՝ կը կազմեն Ազգ. Ինքնապաշտպանութեան Եզիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինը կամ Գօմիթէն: Այս մարմինը կը բաղկանայ՝ Միջ-Կուսակց. եւ Ոչ-Կուսակց. Կեդր. Մարմիններուն կողմէ նշանակուած երեքական պատուիրակներէ: Անիկա ինքնապաշտպանութեան գործին վարչական ղեկավար եւ գերակշիռ մարմինն է. իր որոշումները միայն վճռական են եւ գործադրելի:

Յանձնախումբը կ'ըմբռնէ որ Կիլիկիոյ մէջ եւս Գործադիր Մարմինը այնպէս պէտք է կազմուի, ինչպէս Եզիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինը, այսինքն Միջկուսակցական

Մարմնոյն առնչութիւն կը կազմուի նաեւ Ոչ-Կուսակցական Մարմին մը, եւ այդ երկուքը միանալով՝ իբրեւ Գործադիր Խառն Մարմին՝ կը գործեն երկրին մէջ, Եզիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմնոյն հետ համախոհաբար: Երկրին Ոչ-Կուսակց. Գործադիր Մարմինը կ'ընտրուի ոչ-կուսակցական հասարակութեան ներկայացուցիչներուն եւ հոգեւոր պետերուն համախոհութեամբ: Երկրին Գործադիր Խառն Մարմնոյն տրամադրութեան տակ պիտի դրուին հարկ տեսնուած նիւթական միջոցները, որոնց գործածութեան մասին համարատու է [ան] Եզիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմնոյն հանդէպ:

Յանձնախումբը կ'ընդունի որ երկրին Գործադիր Խառն Մարմնոյն կողմէ՝ նախապէս տրուած որոշումներու գործադրութեան առթիւ ներկայացուած օրինատր առաջարկները պէտք է անպայման յարգուին Եզիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինէն. իսկ ներկայացուած ռեւէ նոր առաջարկ լրջօրէն նկատողութեան պիտի առնուի Եզիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինին կողմէ եւ այդ մասին ստիպողաբար որոշում պիտի տրուի: Կ'ըմբռնէ միեւնոյն ժամանակ որ Եզիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինը, ինքնապաշտպանութեան մասին ռեւէ նոր որոշում տալէ առաջ, պարտատու է լսել երկրին Գործադիր Խառն Մարմնոյն կարծիքը:

Ատեն[ը] անգամ մը Եզիպտոսի եւ Կիլիկիոյ մարմինները Համաժողով կը գումարեն Եզիպտոսի մէջ՝ երկրին ինքնապաշտպանութեան գործին ընդհանուր գիծերը որոշելու համար:

Յանձնախումբը առայժմ կը գոհանայ ուրուագծելով իր ըմբռնումները, եւ տակաւին չի մտնէր ձեւական մանրամասնութիւններու մէջ, որ արդէն ըստ բաւականի նախատեսուած են Միջկուս. Խառն Մարմնոյն Կանոնադրին մէջ:

ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳ. ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԱՀԻՐԷԻ ԱՐՏԱԿՈՒՍԱԿՑԱՅԻՆ
ԱՌԺԱՄԵԱՅ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻՆ

Գահիրէի Միջկուսակցային Մարմինն հրաւերով Մայիս 29-ին Ազգային Սրահին մէջ գումարուած Մտաւորականներու Ժողովը, ընդունելով ինքնա-

պաշտպանութեան ազգային պետքը եւ ընդունելով որ արտակուսակցականներն ալ պէտք է մասնակցին այդ գործին, հարկ տեսած էր սակայն անելի լայն սահմաններու մէջ քննելու համար գործը՝ նոր ժողով մը գումարել, մասնակցութեամբ Գահիրէի ամէն շրջաններէն եւ խաւերէն ներկայացուցիչներու, եւ այդ մասին պաշտօն յանձնած էր Տեարք Պետրոս Յովսէփեանի⁴⁸ եւ Արտաւազդ Հանըմեանի⁴⁹: Այդ նպատակով Յունիս 4ի Չորեքշաբթի գիշեր, Գահիրէի Ազգ. Սրահին մէջ գումարուած հայ հասարակութեան ներկայացուցիչներու ժողովը, համերաշխութեան եւ ինքնապաշտպանութեան հարցերու նկատմամբ խորհրդակցելէ վերջ, միաձայնութեամբ հետեւեալ բանաձեւը քուարկեց:

«Գահիրէի հայ հասարակութեան ամէն խաւերն ու շրջանակներն առանց խտրութեան ներկայացնող մօտ 60 հոգիներ, Յունիս 4ի Չորեքշաբթի օրը, Ազգային Սրահին մէջ հաւաքուած՝ խորհրդակցելու համար համերաշխութեան եւ ինքնապաշտպանութեան հարցերուն վրայ,

Լսելէ յետոյ օրուան բանախօսները եւ կարծիքներու լուրջ փոխանակութիւն մը կատարելէ յետոյ,

1.- Միաձայնութեամբ կ'որոշեն որ քաղաքական ներկայ պայմաններուն մէջ հայ ժողովուրդին բոլոր խաւերը պէտք է համերաշխին, հայկական դատին պաշտպանութեան համար,

2. Միաձայնութեամբ կ'ընդունին թէ ինքնապաշտպանութեան կազմակերպումը ազգին ներկայ պայմաններուն մէջ անյետաձգելի պէտք մըն է,

3.- Ոչ-կուսակցական հասարակութեան մասնակցութեան լաւագոյն պայմանները ճշդելու համար կ'որոշեն ընտրել Գահիրէի հայ գաղութին մէջէն Յանձնախումբ մը, բաղկացած ինը անդամներէ, որ բանակցի Միջկուսակցային Խառն Մարմինն հետ, եւ ուսումնասիրելով համագործակցութեան եւ ինքնապաշտպանութեան հարցը՝ վերջնական եզրակացութեան եւ համաձայնութեան մը գայ»:

Յիշեալ Յանձնախումբը կը կազմեն՝ Տեարք Մ. Անդրանիկեան⁵⁰, Յ. Ա. սատորեան, Հ. Ինայթեան⁵¹, Մ. Ղազարոսեան⁵², Վ. Մալեգեան, Պ. Յովսէփեան, Մ. Սոսոյեան, Յ. Տիրատուր եւ Ս. Փիլիպպոսեան:

Յանձնախումբը ընդունելով իրեն վստահուած մասնատու եւ առժամեայ պաշտօնը, ի բացակայութեան Տ. Տ. Փիլիպպոսեանի որ Աղեքսանդրիա կը գտնուէր, հինգ նիստի մէջ, Յունիս 7, 9, 11, 15, եւ 17ին գումարուած, ձեռնարկեց խնդրոյն ուսումնասիրութեան.

Եւ կարդալէ վերջ Միջկուսակցային Մարմնոյն Կանոնագիրը, լսելէ վերջ Տ. Ակնունիի լուսաբանութիւնները, եւ Միջկուսակցային Մարմնոյն կողմէ նշանակուած ներկայացուցիչներուն Տեարք Ա. Հանըմեանի, Ապահ Պետրոսեանի եւ Պերճ Օհանեանի⁵³ հետ վերջին երկու նիստերուն մէջ խորհրդակցութիւններ կատարելէ վերջ, ինքնապաշտպանութեան եւ համագործակցութեան մասին որոշ եզրակացութեանց յանգեցաւ, եւ այդ եզրակացութեանց հիման վրայ ընդունեց փոխադարձ համաձայնութեամբ պատ-

րաստուած Ինքնապաշտպանութեան Եգիպտոսի Խառն (այսինքն Միջկուսակցային ու Արտակուսակցային) Մարմնոյն Հիմնական Կանոնագիրը, որուն խմբագրութիւնը յանձնուեցաւ Տեարք Վ. Մալեգեանի եւ Ա. Հանըմեանի, եւ որուն վաւերացեալ Պատճէնը ներկայ ատենագրութեան կցուած է:

Յանձնախումբը, միեւնոյն ժամանակ, որոշեց յառաջիկայ Հինգշաբթի 19 Յունիսի գիշեր Ազգ. Սրահի մէջ ոչ-հրապարակային ժողովի հրաւիրել Գահիրէի գաղութին

Արտակուսակցային ներկայացուցիչները, լսելու կայացած համաձայնութեան պայմանները եւ ընտրելու համար Ֆօնտի Տեղական Մարմինը:

Վերջապէս որոշեց ընդունուած Հիմնական Կանոնագիրը ներկայացնել Աղեքսանդրիոյ Արտակուսակցային ներկայացուցիչներուն եւս վաւերացմանը, ըստ այնմ այդ շրջանակին մէջ ալ գործադրութեան ձեռնարկելու համար:

Գահիրէ, 17 Յունիս 1913

1.- ՆՊԱՏԱԿ.- Ա.- Ինքնապաշտպանութեան խառն մարմիններուն նպատակն է՝ նիւթապէս եւ գործնական միջոցներով օգնել Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան գործին Եգիպտոսի հայ գաղութին աջակցութեամբը: Ծանօթ.- Նպաստներ կ'ընդունուին արտասահմանէն եւս: Բ.- Այդ նպատակին ծառայելու համար կը կազմուին՝ 1.- Միջկուսակցային Մարմիններ (Եգիպտոսի մէջ) 2.- Ֆօնտի Մարմիններ (Եգիպտոսի մէջ) 3.- Գործօն Մարմիններ (Կիլիկիոյ մէջ)	ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿԵԴՐ. ԽԱՌՆ ՄԱՐՄՆԻ ՆՊԱՏԱԿ.- Նիւթապէս եւ գործնական միջոցներով օգնել Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան գործին: Ծան[օթ].- Նպաստներ կ'ընդունուին նաեւ արտասահման[ի] գաղութներէն:
---	--

2.- ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՐԱՒԱՎ-
ՍՈՒԹԻՒՆ ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՑԱՅԻՆ
ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ.-

Ա.- Ամէն մէկ կուսակցութեան
Եգիպտոսի Տեղական Մարմինը
կը նշանակէ երեքական պատգա-
մատրներ՝ որոնք կը կազմեն Միջ-
կուսակցային Տեղական Մարմինը:

Բ.- Բոլոր Տեղական Միջկու-
սակցային Մարմինները միացած
կը կազմեն ինքնապաշտպանու-
թեան Եգիպտոսի Միջկուսակցա-
յին Մարմինը:

Գ.- Պատգամատրները կ'ընտ-
րուին մէկ տարրուան համար, վե-
րընտրելի են, եւ իրենց փոփոխու-
մը կը պատկանի միայն իրենց
պատկանեալ Կուսակցութեան:

Դ.- Միջկուսակցային Մարմին-
ները իրենց գլխատր նպատակէն
դուրս ուրիշ գործերով չեն կրնար
զբաղուիլ:

Ե.- Ինքնապաշտպանութեան
գործին չվնասելու համար՝ Միջ-
կուսակցային Մարմնի անդամնե-
րը պէտք չէ մասնակցին ազգային
վարչական մարմիններու:

155.- ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՑԱՅԻՆ
ՄԱՐՄԻՆ.-

Ա.- Երեք Կուսակցութեանց Ե-
գիպտոսի տեղական մարմինները
կը նշանակեն երեքական պատ-
գամատրներ որոնք կը կազմեն
Միջկուսակցային տեղական Մար-
մինը: Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ
Միջկուսակցային տեղական Մար-
մինները միացեալ կը կազմեն ինք-
նապաշտպանութեան Եգիպտոսի
Միջկուսակցային Կեդր. Մարմինը:

Բ.- Պատգամատրները կ'ընտ-
րուին մէկ տարրուան համար, վե-
րընտրելի են եւ իրենց փոփոխումը
կը պատկանի միայն իրենց պատ-
կանեալ Կուսակցութեան:

Գ.- Միջկուսակցային Կեդր.
Մարմինը իր գլխատր նպատակէն
դուրս ուրիշ գործերով չի կրնար
զբաղիլ: Կուսակցական մարմին-
ները սակայն ազատ են իրենց սե-
փական գործունէութեան մէջ:

Դ.- Ինքնապաշտպանութեան
գործին չի վնասելու համար Խառն
Մարմնի անդամները պէտք չէ
մասնակցին ազգային վարչական
մարմիններու:

Ծան[օթ].- Ի պահանջել հար-
կին այդ արտօնութիւնը կրնայ տալ
ինքը Միջկուսակցային Կեդր.
Մարմինը:

Ե.- Դարձեալ ի շահ ինքնա-
պաշտպանութեան, Կուսակցա-
կան մարմինները պէտք չէ մաս-
նակցին իրենց պատասխանատու
անդամներով Ազգային վարչական
մարմիններու, միաները կրնան
մասնակցիլ անհատական հանգա-
մանքով:

2.- Միջկուսակցային մարմիններու դիւանը կը կազմուի նախագահէ մը, քարտուղարէ մը եւ գանձապահէ մը, առնուած, եթէ կարելի է, Մարմինը բաղկացնող իւրաքանչիւր Կուսակցութենէն:

Է.- Միջկուսակցային Մարմինը իր դիւանին քով կը պահէ առաւելն տասը ոսկի, ընթացիկ ծախքերու համար, հայթայթուած նուէրներէ, հանդէսներէ եւն: Մնացած ամէն գումար պէտք է յանձնուի Ֆոնտի Կեդր. Մարմին:

Ը.- Տեղական Միջկուսակցային Մարմինները ինքնավար են իրենց շրջանակի գործունէութեան մէջ, կարելի տարբերութիւններով համար՝ իրենց դիւաններէն ընտրուած պատուիրակութիւն մը պարբերաբար գումարումներ կ'ունենայ առնուազն երկու ամիսը անգամ մը:

3.- ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՐԱՒԱՍՈՒԹԻՒՆ ՖՈՆՏԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ.-

Ա.- Կիլիկիոյ ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան համար իբրեւ ոչ-դաւադրական, լեկալ ձեռնարկի, Եգիպտոսի մէջ Միջկուսակցային Մարմինն առընթեր կը կազմուի Ֆոնտի Մարմին մը, որ պաշտօն ունի նիւթական միջոցներ հայթայթել Կիլիկիոյ ժողովուրդը գէնքով եւ ամէն կերպով պաշտ-

Ծանօթ].- Անհրաժեշտութեան պարագային պատասխանատու անդամներու մասնակցութիւնը կրնայ տեղի ունենալ Կուսակցական տեղական մարմիններու փոխադարձ համաձայնութեամբ:

2.- Միջկուսակցային մարմիններու Դիւանը կը կազմուի Նախագահէ մը, Քարտուղարէ մը եւ Գանձապահէ մը առնուած, եթէ կարելի է, Խառն Մարմինը բաղկացնող իւրաքանչիւր Կուսակցութենէ:

Է.- Խառն Մարմինը իր Դիւանին քով կը պահէ առ առաւելն 10 ոսկի ընթացիկ ծախքերու համար. մնացած ամէն գումար պէտք է յանձնուի Ֆոնտի Մարմին:

Ը.- Միջկուսակցային տեղական մարմինները ինքնավար են իրենց շրջանակի գործունէութեան մէջ, կարելի տարբերութիւններով համար. իրենց դիւաններէն ընտրուած պատուիրակութիւն մը պարբերաբար գումարումներ կ'ունենայ առնուազն երկու ամիս[ը] մէկ անգամ:

3.- ՖՈՆՏԻ ԿԵԴՐ. ՄԱՐՄԻՆ.-

Ա.- Կիլիկիոյ ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան համար որ կը նկատուի ոչ դաւադրական, լեկալ ձեռնարկ, Եգիպտոսի մէջ, Միջկուսակցային մարմինն առընթեր կը կազմուի Ֆոնտի Կեդր. Մարմին մը, որ պաշտօն ունի նիւթական միջոցներ հայթայթել, Կիլիկիոյ ժողովուրդը գէնքով եւ ամէն

պանողական դիրքի մէջ դնելու համար:

Բ.- Ֆոնտի Մարմինը կը բաղկանայ հասարակութեան վստահութիւնը վայելող 7 անդամներէ, 4ը Գահիրէէն եւ 3ը Աղեքսանդրիայէն, ընտրուած արտակուսակցական հասարակութենէն ոչ-իրապարակային ժողովի մէջ, մէկ տարուան պայմանաժամով եւ վերընտրելիութեան իրաւունքով:

Ծանօթ.- Միջկուսակցական եւ Արտակուսակցական մարմինները իրենց անդամներու ընտրութեան գործին մէջ փոխադարձաբար վերջի իրաւունք չունին:

Գ.- Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ խումբերը առանձին առանձին կը կազմեն Ֆոնտի տեղական Մարմինները, եւ երկուքը մէկ կը կազմեն Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը: Գահիրէն նկատուելով Կեդրոն, Աղեքսանդրիոյ Մարմինը կը մասնակցի անոր ժողովներուն՝ իր մէկ կամ անւի ներկայացուցիչներուն միջոցաւ:

Դ.- Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը, որուն մօտ կը կեդրոնանան Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան յատկացուած բոլոր նպաստները, ունի իր դիւանը (Ատենապետ, Ատենադպիր եւ Գանձապետ): Դրամները կը պահուին դրամատան մը մէջ՝ Ատենապետին եւ Գանձապետին անունով, եւ ինքնապաշտպանութեան նպատակէն դուրս ոեւէ ուրիշ գործի համար չեն կրնար տրամադրուիլ:

Ծանօթ.- Այդ երկու մարմինները՝ Միջկուսակցային եւ Ֆոնտ, ո-

կերպով պաշտպանողական դիրքի վրայ պահելու համար:

Բ.- Ֆոնտի Մարմինը կը բաղկանայ հասարակութեան վստահութիւնը վայելող եօթն անդամներէ, ընտրուած արտակուսակցական հասարակութենէն ոչ-իրապարակային ժողովի մէջ, մէկ տարուայ պայմանաժամով, որոնց չորսը Գահիրէէն եւ երեքը Աղեքսանդրիայէն: Անդամները վերընտրելի են:

Ծանօթ.- Կուսակցական եւ Արտակուսակցական մարմինները, այս անդամներու ընտրութեան գործին մէջ փոխադարձաբար վերջի իրաւունք չունին:

Գ.- Գահիրէի եւ Աղեքսանդրիոյ անդամները առանձին առանձին կը կազմեն Ֆոնտի տեղական մարմինները. երկուքը միասին կը կազմեն Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը: Գահիրէն նկատուելով Կեդրոն Աղեքսանդրիոյ Մարմինը կը մասնակցի անոր ժողովներուն իր մէկ կամ անւի ներկայացուցիչներուն միջոցաւ:

Դ.- Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը, որուն մօտ կը կեդրոնանան ինքնապաշտպանութեան գործին վերաբերեալ բոլոր նպաստները, ունի իր Դիւանը [(Ատենապետ, Ատենադպիր եւ Գանձապետ)]: Դրամները կը պահուին դրամատան մը մէջ, Ատենապետին եւ

Գանձապետին անունով, եւ ինքնապաշտպանութեան նպատակէն դուրս ոեւէ ուրիշ գործի համար չեն կրնար տրամադրուիլ:

րոնք նոյն ձեռնարկի ճիւղերն են՝ շաղկապուած են իրենց նպատակով, պէտք է վարեն գործը՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ:

4.-

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԽԱՌՆ ՄԱՐՄԻՆ.-

Եգիպտոսի Միջկուսակցային Մարմինը եւ Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը միանալով կը կազմեն Ինքնապաշտպանութեան Եգիպտոսի Խառն Մարմինը, բաղկացած երկու մարմիններու կողմէ նշանակուած երեքական պատուիրակներէ, որ Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան վարչական բարձր մարմինն է եւ կը վարէ գործը, փոխադարձ համաձայնութեամբ:

Ծանօթ.- Խառն Մարմինն ժողովները պէտք է տեղի ունենան առ նուազն ամիսը անգամ մը:

5.- ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՐԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆ ԳՈՐԾՈՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ.-

Ա.- Կիլիկիոյ մէջ պիտի կազմուի Միջկուսակցային Գործօն Մարմին մը՝ տեղին վրայ գործող կուսակցութիւններէ:

Բ.- Կիլիկիոյ Միջկուսակցային Գործօն Մարմինն առընթեր կը կազմուի Արտակուսակցային Մարմին մը՝ ընտրուած ժողովուրդին ոչ-կուսակցական մասէն, վստահութիւն վայելող անձերէ, խորհրդակցութեամբ կարենոր⁵⁴ պետերու: Այդ Մարմինը՝ Միջկուսակցային Գործօն Մարմինն հետ միասին՝ կը կազմէ Կիլիկիոյ Գոր-

4.-

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԽԱՌՆ ՄԱՐՄԻՆ.-

Ա.- Եգիպտոսի Միջկուսակցային Մարմինը եւ Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը միանալով կը կազմեն Ինքնապաշտպանութեան Եգիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինը, բաղկացած երկու մարմիններու կողմէ նշանակուած երեքական պատուիրակներէ, որ Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան վարչական բարձր մարմինն է եւ կը վարէ գործը, փոխադարձ համաձայնութեամբ:

Ծանօթ.- Խառն Մարմինն ժողովները պէտք է տեղի ունենան առնուազն ամիս[ը] անգամ մը:

5.- ԳՈՐԾՈՆ ՄԱՐՄԻՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՄԷԶ.-

Ա.- Կիլիկիոյ Միջկուսակցային գործօն Մարմինն առընթեր կը կազմուի արտակուսակցային մարմին մը, ընտրուած ժողովուրդին վստահութիւնը վայելող անձերէ, խորհրդակցութեամբ հոգետր պետերու: Այդ Մարմինը, Միջկուսակցային գործօն մարմինն հետ միասին կը կազմէ Երկրի գործօն Խառն Մարմինը որուն տրամադրութեան տակ կը դրոփն որոշուած նիւթական միջոցները եւ որոնց գործածութեան մասին համար կու-

ծօն Խառն Մարմինը, որուն տրամադրութեան տակ կը դրոփն որոշուած նիւթական միջոցները եւ որոնց գործածութեան մասին համար կուտայ [ան] Եգիպտոսի Խառն Մարմինն:

Գ.- Գործօն Խառն Մարմինն բոլոր առաջարկները՝ ինքնապաշտպանութեան համար՝ նախապէս տրուած որոշումներու սահմաններուն մէջ, անպայման պէտք է յարգուին Եգիպտոսի Խառն Մարմինն կողմէն: Իսկ ներկայացուած ռել նոր առաջարկ լոջօրէն նկատողութեան պէտք է առնուի Եգիպտոսի Խառն Մարմինն կողմէն եւ այդ մասին ստիպողաբար որոշում պէտք է տրուի: Եգիպտոսի Խառն Մարմինն ալ ինքնապաշտպանութեան մասին նոր ռել որոշում տալէ առաջ՝ պարտատր է լսել եւ հաշուի առնել Կիլիկիոյ Գործօն Խառն Մարմինն կարծիքը:

Ծանօթ.- Կիլիկիոյ մէջ այս մարմիններէն մէկին կամ միւսին չկազմուիլը պէտք չէ արգելք ըլլայ ինքնապաշտպանութեան ձեռնարկին: Այդ պարագային, եթէ Արտակուսակցական Գործօն Մարմինը չէ կազմուած, Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը իրատունք կ'ունենայ Կիլիկիոյ մէջ նշանակել երեք Արտակուսակցական պատուիրակներ Միջկուսակցային Գործօն Մարմնոյն մօտ, եւ փոխադարձաբար՝ եթէ Միջկուսակցային Գործօն Մարմինը չէ կազմուած Երկրին մէջ[,] Եգիպտոսի Միջկուսակցային Մարմինը

տայ [ան] Եգիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմնոյն:

Ծանօթ.- Երկրին Գործօն Խառն Մարմինը, ինչպէս եւ միւս Մարմինները, կը պատրաստէ իր Ներքին Կանոնագիրը, առանց շեղելու ներկայ Հիմնական Կանոնագրին գծած ընդհանուր սահմաններէն:

Բ.- Գործօն Խառն Մարմինն բոլոր առաջարկները ինքնապաշտպանութեան համար, նախապէս տրուած որոշումներու սահմաններուն մէջ, անպայման պէտք է յարգուին Եգիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինն կողմէն եւ այդ մասին ստիպողաբար որոշում պէտք է տրուի:- Եգիպտոսի Կեդր. Խառն Մարմինն ալ ինքնապաշտպանութեան մասին նոր որոշում տալէ առաջ պարտատր է լսել եւ հաշուի առնել Երկրի Գործօն Խառն Մարմինն կարծիքը:

Ծանօթ.- Երկրին մէջ այս մարմիններէն մէկին կամ միւսին չկազմուիլը պէտք չէ արգելք ըլլայ ինքնապաշտպանութեան ձեռնարկին: Եւ այդ պարագային, եթէ արտակուսակցական Գործօն Մարմինը չի կազմուի, Եգիպտոսի Ֆոնտի Կեդր. Մարմինը իրատունք կ'ունենայ Երկրին մէջ նշանակել երեք արտակուսակցական պատուիրակ Երկրին Միջկուսակցային Գործօն Մարմնոյն մօտ, եւ փոխադարձաբար եթէ Միջկուսակցային Գործօն

իրաւունք կ'ունենայ երեք կուսակցական պատուիրակներ նշանակել Արտակուսակցային Մարմնին մօտ:

6.- ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ.-

Ա.- Տարին անգամ մը Կիլիկիոյ եւ Եգիպտոսի երեք Մարմինները (Գործօն (խառն), Ֆոնտի եւ Միջկուսակցային) ժողով կը գումարեն Եգիպտոս կամ այլուր ինքնապաշտպանութեան առաջիկայ գործունէութեան վերաբերմամբ որոշումներ կայացնելու՝ ընդհանուր գծերով:

Բ.- Եգիպտոսի Մարմինները Համաժողովին կը մասնակցին երեքական պատգամաւորով, իսկ Կիլիկիոյ Գործօն խառն Մարմինը՝ վեց պատգամաւորով:

Գ.- Կիլիկիոյ եւ Եգիպտոսի խառն Մարմինները համարատու են Համաժողովին առջեւ:

7.- ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ.-

Կիլիկիոյ Գործօն խառն Մարմինը, ինչպէս նաեւ միւս Մարմինները, կը կազմեն իրենց Կանոնագիրը՝ առանց շեղելու ներկայ Հիմնական Կանոնագրին գծած ընդհանուր սահմաններէն:

8.- ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԷՏԵՐ

Ա.- Խստօրէն կ'արգիլուի որոշումներու եւ ձեռնարկներու մասին գաղտնիքներ դուրս հանել, եւ առհասարակ բոլոր Մարմինները պէտք է խիստ գաղտնապահութեամբ վերաբերուին գործին

Մարմինը չի կազմուի երկրին մէջ[.] Եգիպտոսի Միջկուսակցային Մարմինը իրաւունք կ'ունենայ նոյնպէս երեք կուսակցական պատուիրակներ նշանակել երկրի Արտակուսակցային Մարմնին մօտ:

6.- ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ.-

Ա.- Տարին անգամ մը Կիլիկիոյ եւ Եգիպտոսի երեք մարմինները (Գործօն, Ֆոնտի եւ Միջկուսակցային) համագումար ժողով կը գումարեն Եգիպտոս կամ այլուր ինքնապաշտպանութեան առաջիկայ գործունէութեան վերաբերմամբ որոշումներ կայացնելու համար ընդհանուր գծերով:

Բ.- Եգիպտոսի մարմինները Համաժողովին կը մասնակցին երեքական պատգամաւորներով, իսկ երկրի Գործօն խառն Մարմինը վեց պատգամաւորներով:

Գ.- Երկրի եւ Եգիպտոսի խառն Մարմինները համարատու են Համաժողովին առջեւ:

7.-

Ա.- Խստօրէն կ'արգիլուի որոշումներու եւ ձեռնարկներու մասին գաղտնիքներ դուրս հանել, եւ առհասարակ բոլոր մարմինները պէտք է խիստ գաղտնապահութեամբ վերաբերուին գործին

շուրջ: Դրժողները կ'ենթարկովին ծանր պատասխանատուութեան: Բ.- Բոլոր մարմինները եւ գործակիցները բարոյական պարտաւորութիւն ունին սպասատրել համերաշխական այն ձեռնարկին ազնուօրէն եւ քաղաքացիական ուղղամտութեամբ: ԱՐՏԱԿՈՒՍԱԿՅԱՅԻՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ ՄԻՋԿՈՒՍԱԿՅԱՅԻՆ ՄԱՐՄՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՅԻՉՆԵՐ	շուրջ: Դրժողները կ'ենթարկովին ծանր պատասխանատուութեան: Բ.- Բոլոր մարմինները եւ գործակիցները բարոյական պարտականութիւն ունին սպասատրել համերաշխական այն⁵⁶ ձեռնարկին ազնուօրէն եւ քաղաքացիական ուղղամտութեամբ:
---	--

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Աւետիս Եափունեան (1931–2017), խմբագիր, թարգմանիչ, հեղինակ պատմագիտական հատորներու:
- ² Աւետիս Եափունեան, *Հայ ժողովուրդին Անկախութեան Պայքարը Կիլիկիոյ Մէջ 1919–1921 ԹԹ.*, Մատենաշար Հայ Ազգային Հիմնադրամի, Գահիրէ, 1977, էջ 89:
- ³ Նոյն:
- ⁴ Էօժէն Բարազեան, *Ինքնակենսագրութիւն եւ Յուշեր (Ազգային Գործերու Յարակցութեամբ)*, Հրատարակութիւն Հայ Ազգային Հիմնադրամի, թիւ 25, Գահիրէ, 1960, էջ 29–30 եւ 35. Նաեւ՝ Մ[իւշեղ] Սեբոքեան, *Դիպումներ եւ Դապումներ (էջեր Օրագրէս)*, Պէրոյօ, Տպ. Ազդակ, 1932, էջ 76–84. Նաեւ՝ Վահան Մալէգեան, *Ճամբուա Ծայրը*, Բ. Հատոր, Փարիզ, Արաքս, 1955, էջ 49–50:
- ⁵ Եափունեան, էջ 95:
- ⁶ Մանուկ Գ. Ճիզմէճեան, *Պարմութիւն Ամերիկահայ Քաղաքական Կուսակցութեանց 1890–1925*, Ֆրեզնօ, Նոր Օր, 1930, էջ 189:
- ⁷ 20 Յուլիս 1915ին, օրինակ, Գահիրէի մէջ Ազգային Պաշտպանութեան Քօմիթէի անունով ծանուցագիր մը կը ներկայացուէր բրիտանական զինուորական ուժերու վերին հրամանատար Ջօրալար Մաքսուէլի (Վաչէ Ղազարեան [խմբագիր], *Ազգային Պարտիրակութեան Գործունէութիւնը 1915–1916 (Վաւերագրեր)*, Հրատ. ՀԲԸ Միութեան Վահրամ Ապտալեան Մշակութային Հիմնադրամի, Պէրոյօ, Տպ. Շիրակ, 2017, էջ 171–172): Նոյն ծանուցագրին եւ անոր շարունակութիւնը կազմող երկրորդ՝ 24 Յուլիս 1915 թուակիր ծանուցագրի մը (Ղազարեան, էջ 187–189) պատճենները Վ. Մալէգեան Ազգային Պաշտպանութեան Քօմիթէի գլխատուր քարտուղարի հանգամանքով 29 Սեպտեմբեր 1915ին պիտի յանձնէր Եգիպտոսի մէջ Ֆրանսայի դեսպան Տըֆրանսի (Արթուր Պէյրերյան, *Մեծ Տէրութիւնները, Օսմանեան Կայսրութիւնը եւ Հայերը Ֆրանսիական Արխիւներում (1914–1918)*, Ա. Հր., ՀՀ Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի Պատմութեան Ինստիտուտ, Երեւան, 2005, էջ 187): Հոս պիտի արժէ փակագիծ մը բանալով անդրադառնալ այդ օրերուն Աղեքսանդրիա բնակող Տամատեանէն Մալէգեանի ուղղեալ 8 Յուլիս

1915 թուականի, որովհետև անմիջական աղերս մը կը գտնենք անոր եւ Ազգային Պաշտպանութեան Կոմիտէի ծանուցագրին միջեւ եւ ան խօսուեալ կերպով ցոյց կու տայ հոգեխառնութիւնը Տաճարեանի եւ նոյնանման տեսակէտ բաժնող գործակիցներու: Հոն կ'ըսուի. «Գալով այն խնդիրներուն, որոնց առթիւ տեսնուեցանք Ապահի եւ [Ստեփան] Սապահգիլ(եան)ի հետ եւ այստեղի մեր գործակիցներուն հետ եւ անմիջական ձեռնարկներ ըրինք [Պօղոս Նուպար] Փաշային մօտ եւ այլուր [իմա՝ Եգիպտոսի բրիտանական հրամանատարութեան մօտ - Կ.Լ.], նամակով չեմ կրնար գրել քեզի:

«Ձեռնարկ ըսելով միայն դիւանագիտութիւն չեմ հասկնար: Ամերիկայէն մինչեւ Եգիպտոս՝ Հնչակեան, Վերակազմեալ եւ Ռամկ[ալար] կազմակերպութիւնները եթէ ինքզինքնին տրամադրեցին Փաշային, այն հաստատ համոզումով եւ որոշ հասկացողութեամբ էր, ինչպէս գիտէք, որ Կիլիկեան գործունէութիւն մ'ալ ունենալու պիտի աշխատուր...: ... երեակայեցէք ամէնտա յուսախարութիւնը եւ հոգեկան տառապանքը երբ այդ գործունէութիւնը կը յամենայ, մինչ անդին դէպքերը չեն սպասեր...: Անոնք որ գործողութեան կողմնակից չեն - եթէ մնացած են տակափն այդպիսիներ - արդեօք չե՞ն տեսներ թէ առանց գործողութեան ալ Կիլիկիոյ մեր ժողովուրդը կը փճանայ, եւ ինչ որ անիլի ցաալի է՝ բոլորովին անփառունակ կերպով» (Մալեգեան, էջ 31-2):

⁸ Մուշեղ Սերոբեան (1869–1951), ազգային գործերու մէջ յանդուգն նկարագրով հոգեւորական գործիչ, որ կարգաթող դառնալէ առաջ եղած է առաջնորդ Արաբկիրի, ապա՝ Ատանայի թեմբուն: Իր անմիջական մասնակցութեամբ տեղի ունեցած իրարաբարձութիւններուն մասին ունի քննական մօտեցումով հեղինակուած հատորներ:

⁹ Միհրան Տամատեան (1864–1945), հայկական ազատագրական պայքարի ամենայայտնի յեղափոխական դէմքերէն եւ Հայ Սահմանադրական-Ռամկալար Կուսակցութեան հիմնադիրներէն մին:

¹⁰ Բարսեղ Օհանեան (1874–1951), Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեան արմատական թելի անդամ եւ հրատարակիչ Երուանդ Օտեանի հիմնած *Ազադ Բեմ* շաբաթաթերթին, հիմնադիրներէն Կամբ մարմնամարզական ակումբին: Թէեւ ակնարկութիւնը կրնայ վերաբերիլ Պերճ եւ ոչ թէ Բարսեղ Օհանեանի, անկիւնատր փակագիծերու մէջ նշած ենք Բարսեղ անունը, քանի որ Սերոբեան, Ալպոյաճեան եւ, անոնց հետեւողութեամբ, ուրիշներ Բարսեղ Օհանեանի վերագրած են Տամատեանի հետ գործակցութիւնը:

¹¹ Սերոբեան, *Դիպումներ*, էջ 77: Հայրենի պատմաբան Հրաչիկ Սիմոնեան ազգային ազատագրական պայքարին նուիրուած իր այլապէս շահեկան հնգհատորեակին մէջ ունի ծալալուն բաժին մը «Ապստամբութեան Փորձ Կիլիկիայում: Բարենորոգումների Զանգերը Վտանգի Տակ» խորագրով, ուր լայն տեղ տուած է Սերոբեանէն եւ այլ աղբիւրներէ մեզ հետաքրքրող նիւթին: Հոն ստղծուած են կարգ մը սխալներ թերեւ մեքենագրական բնոյթի կամ ալ առ ի հետեանք Սերոբեանի շփոթեցուցիչ բնագրին, ինչպէս՝ օրինակ՝ հետեւեալ նախադասութեան մէջ. «... 1913 թ. Փետրուարի 8-ին, Միհրան Տամադեանը եւ նրա զինակից Բարսիլ Օհանեանը, եալլին.» (Հրաչիկ Սիմոնեան, *Ազատագրական Պայքարի Ուղիներում*, Գիրք V, Երեւանի Պետական Համալսարանի եւ ՀՀ ԳԱԱ Պատմութեան Ինստիտուտի համատեղ հրատարակութիւն, Երեւան, 2013, էջ 309): Հոն *Տամադեանը* դարձած է *Տամադեան*, իսկ *Բարսեղը* *Բարսիլ*: Բայց բուն խնդիրը թուականի հարցն է:

Սերոբեան Տամատեանի եւ Օհանեանի շրջաբերականին անդրադարձած է երկու տարբեր առիթներով, տեղ մը յտակօրէն նշելով 8 Փետրուար 1912 թուականը (Մուշեղ Սերոբեան, *Մեր Պայքարը Հայ Ազապագրութեան Ուղիով – Վերլուծումներ Հայկական Հարցին Շուրջ*, Գահիրէ, Տպ. Նոր Աստղ, 1948, էջ 221), իսկ այլուր, խօսելէ ետք 20 Հոկտեմբեր 1912 թուակիր շրջաբերականի մը մասին, անցնելով. «Արդէն Փետր[ուար] 8 թուական ... շրջաբերականով մը...» (Սերոբեան, *Դիպումներ*, էջ 76): «Արդէն»ը քերականօրէն յղում կը կատարէ 1912 տարուան: Շփոթը թերեւս կ'առաջանայ Սերոբեանի վերլուծական հատորէն, ուր 8 Փետրուար 1912ի շրջաբերականը կը կապուի 1912ի Հոկտեմբերին ծագած Պալքանեան Պատերազմի օրերուն (Սերոբեան, *Մեր Պայքարը*, էջ 221): Բայց եթէ պահ մը ենթադրենք թէ 1912ը տպագրական սխալի մը հետեանքն է, իսկ «արդէն»ը 1912ին յղում չի կատարեր, դարձեալ շփոթը չի փարատիր, որովհետեւ Սերոբեան կը նշէ թէ ապստամբական շարժումը ղեկավարելու հրափրոած է Փետրուարի շրջաբերականէն ետք (նոյն): Այս ճիշտ չի լինար ըլլալ, քանի որ Սերոբեան 1912ի Հոկտեմբեր 20էն ետք «անմիջապէս» ճամփայ ելած էր դէպի Եգիպտոս եւ ո՛չ թէ 1913ի Փետրուարին: Սերոբեանի օրագրութեան հետեւողը կը տեսնէ թէ 1913ի Փետրուար 5ին Օտեսա էր ան, Փետրուար 7ին՝ Սեաստափոլ, Մարտ 1ին՝ Երեւանն ու Էջմիածինը ետին ձգած՝ Մոսկուա, ապա Փեթերսպոլի, Պերլին եւ Փարիզ (Սերոբեան, *Դիպումներ*, էջ 73-5):

¹² Սերոբեան, *Մեր Պայքարը...*, էջ 221:

¹³ Արշակ Ալայօյաճեան (1879–1962), բազմաթիւն պատմաբան, բանասէր, խմբագիր եւ հասարակական գործիչ:

¹⁴ Արշակ Ա. Ալայօյաճեան, *Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ, Բ. Հոր.*, Հրատ.՝ Կեսարիոյ եւ Շրջակայից. Հայրենակցական Միութեան Գահիրէի Վարչութեան, Գահիրէ, Տպ. Յակոբ Փափազեան, 1937, էջ 2080: 1903ին Սուլթան Ապտիվ Համիտ Բ.ի անուանակրութեամբ ծով իջած ռազմանաւը *Համիդիէ* վերանուանուած էր 1908ին երիտթրքական յեղափոխութենէն ետք եւ յունական Սիրա կամ Սիրոս կղզիի Էրմիփոլու նաահանգիստը ոմբակոծած էր 1913ի Յունտարի համարեա կիսուն: Հոս անհրաժեշտ կը դառնայ ճշտում մը: Սիրան ոմբակոծուած էր Յունտարին, իսկ զէնքերու ցամաքահանման փորձը կատարուած էր Մարտին: Հետեւաբար, մեզի կը թուի թէ ճիշտ պիտի ըլլայ հիմնովի Տամատեանի յուշերուն վրայ եւ ընդունիլ թէ Տամատեանի Աթէնք այցել եւ վարչապետ Էլեֆթերիոս Քիրիաքու Վենիզելոսի (1864–1936) հետ յաջողապէս բանակցելէն ետք, Օհանեան մեկնած է Կիլիկիա՝ քննական այցելութեամբ եւ առաքելի զինամթերքի ստացման հողը նախապատրաստելու համար, ապա Ալեքսանդրիա վերադառնալէ ետք մեկնած է Յունաստան՝ զէնքերու փոխադրութեան նպատակով (Պետրոս Յ. Տեփոյեան, *Միհրան Տամատեան (1863–1945)*, «Զարթօնք»ի թերթօս, թիւ 52, Պէլլոյօ, էջ 130-5): Էօժէն Բաբազեան իր յուշերուն մէջ ուժ կու տայ այս ենթադրութեան. «Տամատեանի Յունաստանէն վերադարձին, Բարսեղ Օհանեան եւ ես, իրարու ետեւէ մեկնեցանք Յունաստան, հայ գերիներէն լաազդոյները ջոկելու, զէնքերը նաւ փոխադրելու եւ ճամբայ դնելու համար դէպի կիլիկեան ծովափը, ըստ կանխորոշուած ծրագրի մը:

«... Ու նաւը մեկնեցաւ բեռցուած 2000-ի մօտ հրացաններով, 2 միլիոնի չափ փամփուշտներով, ուժանակներով, զանազան պիտույքներով, մթերքով եւ քաջարի զինուոր հայորդիներով» (Բաբազեան, էջ 28-9):

Տամատեան քանակցութեան նպատակով Աթէնք գտնուած է 1912ի Դեկտեմբերին, ինչպէս կը պարզուի Լեւոն Մկրտիչեանի 19 Դեկտեմբեր 1912 թուակիրէն, ուղղուած Վահան Մալէզեանի (Մալէզեան, էջ 62):

¹⁵ Տեփոյեան, *Տամարեան*, էջ 128: Դիտել պէտք է տալ թէ Ճիզմէնեան իր աշխատութեան մէջ անտես առած է Կիլիկիոյ ուղղութեամբ տարուելիք աշխատանքը եւ յիշատակած՝ միայն ներքին գաւառներու ինքնապաշտպանութեան վերաբերող որոշումն ու քայլերը (Ճիզմէնեան, էջ 226-7): Օսմանեան սահմանադրութեան հռչակումով թէւի հայկական կուսակցութիւնները նպատակադրմամբ նկատած էին վերջ տալ իրենց ընդլայնական գործունէութեան կամ չափաւորել զայն, բայց երիտասարդ Թուրքերու կասկածելի դիտատրութիւններն ու հայաքնակ շրջաններու մէջ հայոց դէմ շարունակուող հարստահարումներն ու ռճիրները անհրաժեշտաբար վերաբնօնացած էին հայութիւնը ինքնապաշտպանական նպատակով զինելու գաղափարը: ՀՍՈՒԿի ժողովէն ետք, երբ Դաշնակցութիւնը կը գումարէր իր 7րդ Ընդհանուր ժողովը, Գ. եւ Դ. Նիստերու համատեղ արձանագրութեան մէջ կը նշուէր թէ Պալքանեան Պատերազմի ծագումէն ետք, Դաշնակցութեան Խորհուրդի ժողովը կ'որոշէր Թուրքիոյ մէջ «լոյալ դիրք» բռնելով հանդերձ, «դիմել ինքնապաշտպանութեան եւ ժողովրդի խիստ ու արագ զինման» (*Նիստեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար*, Ժ. Հոր., խմբ.՝ Երուսաղ. Փամպուքեան, Պէյրութ, Համազգային Վահէ Մէթեան Տպարան, 2014, էջ 12): Իսկ նոյն Ընդհանուր ժողովի 8րդ Նիստին, 20 Օգոստոս 1913ին, կը պարզուի թէ փոքրամասնութիւն մը ապստամբութեան մասին մտածելը վաղաժամ դատելով հանդերձ, մեծամասնութիւնը կը գտնէ թէ Դաշնակցութիւնը «անպատճառ պէտք է դիմէ յեղափոխական միջոցների անելի կշիռ տալու [համար] սկստած դիւանդակական աշխատանքներին» (*Նիստեր*, էջ 25-6): 1912ի Սեպտեմբերին Դաշնակցութեան Խորհուրդի արտակարգ ժողովը, գումարուած Պոլիս, որոշած էր Պոլսոյ մէջ կազմել Ինքնապաշտպանութեան Դեկլարար Մարմին եւ առ այդ շրջաբերական նամակ մը դրկած էր կազմակերպական մարմիններուն (*Նիստեր*, էջ 69-70 եւ 74-5):

¹⁶ Ինքնապաշտպանութիւնը համերաշխաբար կամ համագործակցաբար իրագործելու նախապատմութիւն մը կար արդէն, սկիզբ առնելով Պոլսէն, ուր «Համերաշխութեան ժողով»ներէն մէկուն ընթացքին, գումարուած՝ 26 Ապրիլ 1910ին, երեք կուսակցութիւններու ներկայացուցիչներ յանգած էին ինքնապաշտպանութեան գործը միասնաբար վարելու համաձայնութեան՝ ինքնապաշտպան մարմինները անկուսակցական հողի վրայ կազմակերպելու դիտատրութեամբ (*Նիստեր*, էջ 104): Այդ ժողովին չէին մասնակցած ՀՍՈՒԿի ներկայացուցիչները, որոնք, սակայն, մասնակից էին Համերաշխական ժողովներու առաջինին՝ 30 Հոկտեմբեր 1909ին (*Նիստեր*, էջ 100): Թերեաւ ալ այդ շրջանին եկեղեցիներու բեմերէն քարոզչական աշխատանք կատարելու գծով ստեղծուած եւ «բացի ու գոցի» խնդիր անունով ծանօթ կացութեան բերումով սահմանադրական-ռամկավարներու մօտ այդ ժողովներուն նկատմամբ զարգացած էր վերապահութիւն մը, որ ցայտուն պիտի դառնար 24 Մարտ 1912ի գումարման ընթացքին, ուր Վահան Թէքէեան իր ներկայացուցած կուսակցութեան ձեռնպահութիւնը յայտնելէ ետք, պիտի հեռանար ժողովէն՝ նախքան օրակարգի հարցերու քննարկումը: Այս ձեռնպահութիւնը իր ազդեցութիւնը պիտի ունենար Ազգային ժողովի Կեդրոնի Խմբակցութեան վրայ, որ իր հերթին շարաթ մը ետք պաշտօնապէս պիտի դադրէր մասնակցելէ

համերաշխական ժողովներում (*Նիպեր*, էջ 109 եւ 112): Հարկ է նշել թէ 1913ի Հոկտեմբերին չորս կոաակցութիւններու վարիչ մարմինները կրկին նստելով բանակցութեան սեղանի շուրջ, համերաշխական յայտարարագրով մը հանրութեան պիտի ծանուցանէին հայկական բարենորոգումներու իրականացման համար միասնաբար գործելու, ազգային ներկայացուցչական մարմիններու մէջ համաձայնաբար շարժելու եւ Օսմանեան երեսփոխանական ընտրութիւններուն թէ խորհրդարանական խնդիրներու մէջ համերաշխօրէն ընթանալու պատրաստակամութիւնը, յուսալով որ այս քայլը նոր զարկ մը կրնայ տալ երկրի եւ գաղութներու համերաշխական մասնակի ձեռնարկներուն, զորս հասարակութիւնը ողջունած էր ամիսներ առաջ (*Նիպեր*, էջ 115-6):

¹⁷ Տեփոյեան, *Տամարեան*, էջ 129:

¹⁸ Բաբազեան, էջ 28:

¹⁹ Նոյն, էջ 28-9:

²⁰ Ճիզմէճեան, էջ 186:

²¹ Սերոբեան, *Դիպումներ*, էջ 76:

²² Պետրոս Տեփոյեան, *Ալոմ Ալլանեան*, խմբ.՝ Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան, Հրատ.՝ Թէքէեան Մշակութային Միութեան Մ. Նահանգներու եւ Գանատայի Կեդրոնական Վարչութեան, Պէյրութ, Տպ. Ալթափրէս, 1988, էջ 129-34:

²³ Ապահ Պետրոսեան (1872-1928), Ձէյթունի 1896ի ապստամբութեան կազմակերպիչներէն եւ ՀԱՌԿի առաջին անդամներէն մին:

²⁴ Ասում Արսլանեան կամ Ալլանեան (1865-1954), ծանօթ նաեւ Մարգար Վոսման անունով, եղած է ազգային ինքնապաշտպանական աշխատանքներու մէջ գործօն դեր կատարած դէմք մը նախ իբրեւ հնչակեան, ապա՝ վերակազմեալ հնչակեան եւ վերջապէս՝ ռամկավար:

²⁵ Ազգային Պատուիրակութիւնը աշխատանքի կը հրափորդէր Գեորգ Ե. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին կոնդակով 1912ի Նոյեմբերին, մարմնին նախագահութիւնը վստահելով Պօղոս Նուպարի եւ իրեն գործակից նշանակելով Գեորգ Արք. Իսթիւնեանը, Եազպա Արթինը, Մինաս Չերազն ու Յարութիւն Մոստիշեանը: Նպատակն էր Պալքանեան Պատերազմին ստեղծած պայմանները նկատի ունենալով Հայկական Հարցին առնչութեամբ բանակցութիւններ վարել եւրոպական մեծ տէրութեանց ներկայացուցիչներու հետ: Բանակցութիւններուն հետեանքով թրքական իշխանութիւնները թուրքի վրայ յանձն պիտի առնէին բարեկարգումներ կատարել Իսթանուլիայաստանի կամ Ռուբիքոյ արեւելեան նահանգներուն մէջ, բայց վրայ հասնող աշխարհամարտը անկատար պիտի թողարկ յանձնառութիւնը:

²⁶ Սերոբեան, *Դիպումներ*, էջ 76 եւ 77:

²⁷ Ճիզմէճեան, էջ 188:

²⁸ Սերոբեան, *Դիպումներ*, էջ 77:

²⁹ Տիրան Քէլէկեան (1862-1915), նահատակ խմբագիր թրքական ազդեցիկ թերթերու եւ թրքակից եւրոպական թերթերու, դասախօս Պոլսոյ Համալսարանի, հիմնադիրներէն ՀԱՌԿի:

³⁰ 1916ին կեանքի կոչուած անգլեֆրանսական գաղտնի համաձայնագիր մը, անունուած անգլիացի Մարք Սայքս եւ ֆրանսացի Ֆրանսուա Ժորժ Փիքո բանագնացներուն անունով: Ռուսաստան եւ պիտի միանար համաձայնութեան, որ կը նախատեսէր Ա. Աշխարհամարտը երեք դաշնակիցներուն ի նպաստ ելք մը ունե-

- նալու պարագային՝ ազդեցության գոտիներու հաստատումը պարտեալ Օսմանեան Կայսրութեան տարածքներուն վրայ:
- ³¹ Գրիգոր Զօհրապ (1861–1915), նահատակ արձակագիր, իրաւաբան, անդամ օսմանեան խորհրդարանի:
- ³² Մալէգեան, էջ 48–50:
- ³³ Սերոբեան, *Դիւրմաներ*, էջ 80:
- ³⁴ Նոյն, էջ 81:
- ³⁵ Տեփոյեան, *Տամարեան*, էջ 132:
- ³⁶ Տեսնել Միքայէլ Վարանդեանի «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը եւ Կիլիկիա» խորագրեալ բաժինը իր երկհատոր պատմագրական գործին մէջ (Վարանդեան Միքայէլ, Հ.Յ. Դաշնակցութեան Պատմութիւն, Երեւանի Համալսարանի Հրատ., Երեւան, 1992, էջ 458–68):
- ³⁷ Պօղոս Նուպար (1851–1930), դիւանագէտ, հիմնադիր Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան (1906) եւ նախագահ Ազգային Պատուիրակութեան (1912–20): Պօղոս Նուպար առողջական պատճառներով իր պաշտօնէն պիտի հրաժարէր 1920ին եւ Օսմանեան Կայսրութեան երբեմնի արտաքին գործերու նախարար Գաբրիէլ Նորատունկեան (1852–1936) պիտի փոխարինէր զինք:
- ³⁸ Տեփոյեան, *Տամարեան*, էջ 131:
- ³⁹ Սերոբեան, *Դիւրմաներ*, էջ 83:
- ⁴⁰ Տեփոյեան, *Տամարեան*, էջ 136–137:
- ⁴¹ Ալպօյաճեան, էջ 2080:
- ⁴² 3 Մարտ 1878ին կնքուած ռուս-թրքական պայմանագիրը անկախ կը հռչակէր պալքանեան կարգ մը տարածքներ, պալքանեան ուրիշ տարածքներու կը շնորհէր ինքնավարութիւն, իսկ իր 16րդ յօդուածով կը նշէր. «Նկատելով որ ռուսական բանակին՝ Հայաստանի մէջ գրաւած բայց Թուրքիոյ վերադարձունքից տեղերէն մեկնիլը կրնայ կոհներ եւ երկու պետութիւններու բարեկամական յարաբերութիւններուն վնաս բերող կնճիռներ առաջ բերել, Բարձր Դուռը կը պարտաւորուի տեղական պետքերու պահանջած բարութեամբն ու բարենորոգումները առանց յաւելեալ յապաղումի գործադրել եւ անոնց ապահովութիւնը երաշխատել քիւրտներու եւ չերքէզներու դէմ» (Գաբրիէլ Լազեան, *Հայաստան եւ Հայ Դատը Հայեւոս Յարաբերութիւններու Լոյսին Տակ*, Գահիրէ, Տպ. Յուսաբեր, 1957, էջ 30):
- ⁴³ 13 Յուլի 1878ին կնքուած Պերլինի Դաշնագրին 61րդ յօդուածը կերպով մը ամլութեան պիտի դատապարտէր Սան Սթեֆանոյի վերոնշեալ 16րդ յօդուածը, որով հետեւեալ հիմնականին մէջ պահելով հանդերձ անոր մօտեցող բառապաշար մը (ընագիրը տեսնել Լազեանի նշեալ աշխատութեան մէջ, էջ 30), իրարու հակադիր շահեր հետապնդող եւրոպական մեծ տէրութիւններու հսկողութեան պիտի թողուր դաշնագրին տրամադրութիւններուն գործադրութիւնը:
- ⁴⁴ Համերաշխական եւ համագործակցական քայլը առած են Դաշնակցութեան ենթակոմիտէներու, Հնչակեան մասնաճիւղերու եւ Սահմանադրական-Դամկալար ակումբներու ներկայացուցիչները՝ հայ ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան իրաւունքը նկատելով «խորապէս սահմանադրական» եւ «օրուան մեծագոյն խնդիր» (Նիւթեր, էջ 119–20):
- ⁴⁵ Վահան Մալէգեան (1871–1966), գրող, ՀՍՌԿի հիմնադիրներէն, ՀԲԸՄի ընդհանուր տնօրէն:

⁴⁶ 1990ին, ՀԲԸՄի Փարիզի Նուպարեանի Մատենադարանի դիանաթոյթները մանրաժապաւնի վերածելու եւ Կեդրոնական Վարչական Ժողովի դիանաթոյթները Նիւ Ճըրզիի կեդրոնատեղին փոխադրելու հետ կապուած հարցերով երբ Փարիզ կը գտնուէի, այժմ հանգուցեալ Արթօ Համբարձումեան, որ կը վարէր ՀԲԸՄ տեղւոյն գրասենեակը, ինձի երկարեց թղթապանակ մը, ըսելով. «Վահան Մալեզեան Բարեգործականին վերաբերող իր արխիւային նիւթերէն առանձնացուցած էր երկու թղթապանակ՝ իր կուսակցական գործունէութեան հետ անոնց անմիջական աղբրսին համար: Հայկաշէն Ուզունեան ուսումնասիրութեան մը համար փոխ առած է անոնցմէ մին. ահաասիկ միւսը կը յանձնեմ քեզի»: Թղթապանակը կը պարփակէր ութ փաստաթուղթ՝ եւ ահաասիկ կը ներկայանայ առիթ մը երեքն անոնցմէ ներկայացնելու այստեղ, հիմնուելով մօտս գտնուող լուսապատճէններուն վրայ:

⁴⁷ Է. Ակնունի կամ Խաչատուր Մալումեան (1863–1915), Տեղասպանութեան զոհ դաշնակցական հրապարակախօս եւ գործիչ: ՀՅԴ Պոլսոյ Ինքնապաշտպանութեան Բիւրոյին 28 Յունիս 1913 թուակիր նամակը՝ ուղղուած Աղեքսանդրոյի ենթակոմիտէի անդամներուն, կը յուշէ թէ գէթ այդ Բիւրօն վերապահութեամբ կը մօտենար «դրսի միթինկներուն եւ համերաշխութիւններուն», մինչեւ իսկ կը մտահոգուէր թէ անոնք կրնան վնասակար արդիւնք ունենալ, զգուշացնելով. «Տեղիդ Ինքնապաշտպանութեան» մարմնի գործունէութիւնը անյաջողութեան մատնուելու է, եթէ ներսը [իմա՝ Կիլիկիա, այս պարագային - Վ.Լ.] լուրջ կազմակերպութիւններ գոյութիւն չունենան»: Ապա ակնարկելէ ետք Ակնունիի այցելութեան եւ նկատի ունենալով որ Ինքնապաշտպանութեան Խառն Մարմնին կողմէ պահանջագիր մը ներկայացուած էր պետութիւններու, կը յորդորէր. «Միանգամըմիշտ գիտնալու էք որ ազգերու ազատագրումը հիմնուելու է ոչ այնքան դիմումներու, որքան սեփական ուժի վրայ:

«Մեր այն ընկերները, որ կը մտնեն տեղիդ ինքնապաշտպանութեան» մէջ, անշուշտ կը ղեկավարուին մեր ծրագրով, մեր կեդր. մարմիններու մշակած առաջադրութիւններով: Դժբախտաբար պետութիւններուն ներկայացուած այդ մարմնի ծրագիրը մէկ քանի կէտերու մէջ խոշոր կերպով կը տարբերի մեր պահանջներէն: Այդպիսի հակասական քայլերէ պէտք է խոյս տալ» (*Նիւթեր*, էջ 397):

⁴⁸ 1937 Յուլիսին մահացած Պետրոս Յովսէփեանի համար կ'ըսուի թէ հիմնադիրն է Գահիրէի Հայկական Սրահին, որ սկզբնական շրջանին եղած է Ժամադրավայր մը մատուրականներու (*Արեւ*, ԻԱ. Սեպտեմբեր 1937, թիւ 5685):

⁴⁹ Արտաազգ Հանըմեան (1875–1945), դաշնակցական գործիչ եւ խմբագիր:

⁵⁰ Մկրտիչ Անդրանիկեան (1851–1938), հիմնադիրներէն ՀԲԸՄի եւ առաջին գանձապահը անոր Կեդրոնական Վարչական Ժողովին:

⁵¹ Հայկ Ինայեթեան (1872–1943), Հայ Սահմանադրական-Ռամկավար Կուսակցութեան առաջին անդամներէն մին, որ նաեւ պատասխանատու դերակատարութիւն ունեցած է թեմական եւ քաղաքական ժողովներու, ինչպէս նաեւ ՀԲԸՄիութեան տեղական եւ շրջանային վարչութիւններուն մէջ:

⁵² Միհրան Ղազարոսեան (?–1936), Հայ Սահմանադրական-Ռամկավար Կուսակցութեան առաջին անդամներէն մին եւ բարերար անդամ ՀԲԸՄի:

⁵³ 1914ին մահացած Պերճ Օհանեանի անուան կը հանդիպինք Տամատեանի յուշերուն մէջ իբրեւ գաղափարակիցի, որ Կիլիկիոյ զանազան քաղաքներու սահմա-

նադրական-ռամկավարներու հետ կը թղթակցի զէնքերու ցամաքահանման հողը պատրաստելու նպատակով (Տեփոյեան, *Տամարեան*, էջ 131):

⁵⁴ Կը խորհինք թէ բառը *հոգեւոր* պէտք է ըլլայ, ինչպէս է՝ կողքի սիմակին մէջ:

⁵⁵ Մեզի կը թուի թէ այս բաժինը համարակալուած պէտք է ըլլար 2 թուանշանով եւ ՆՊԱՏԱԿ բաժնին վերապահուէր 1 թուանշանը:

⁵⁶ Անեի յարմար պիտի ըլլար այս կամ *սոյն* ըսել հոս:

AN ATTEMPT TO SUPPORT SELF-DEFENSE AMONG THE ARMENIANS OF CILICIA (Summary)

VACHE GHAZARIAN
mayrenipublishing@comcast.net

In 1912, there was growing concern among the Armenians of Egypt with regard to the deteriorating conditions of Armenians living in Cilicia. These concerns led to the formation of an Armenian National Self-Defense Committee in Egypt for the purpose of helping their Cilician compatriots.

The eruption of the Balkan War in October 1912 persuaded the Committee of the urgency of preparing a revolt in Cilicia. The plan, put together hastily, necessitated a negotiation with the Greeks in Athens to secure a shipment of weapons and ammunition to Cilicia.

The new plan met with opposition from numerous influential lay and religious personalities and, in particular, from the Armenian National Delegation that was created in November 1912 to seek reforms in Armenian-inhabited provinces of the Ottoman Empire—Cilicia excluded—through negotiations with the European Powers.

The Committee's plan failed when the landing of the weapons acquired from the Greeks did not take place on the shores of Cilicia.

Hoping to clarify certain facts, this short study includes three unpublished documents related to ensuing attempts by the Egyptian Armenian community to enable the Armenians of Cilicia to defend themselves against Turkish harassment and massacres. The paper also aims at examining the contradictory, often confusing, accounts found in various sources touching upon the Armenian National Committee's plan.